

חבלי הפרולטריוזיה

אביבה חלמיש

דוד דה פריס, אידיאליזם ובירוקרטיה: שורשיה של חיפה האדומה, תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1999, עמ' 380.

תל-אביב רוקדת, ירושלים לומדת וחיפה עובדת – אלה התדמיות שדבקו בשלוש הערים הגדולות בתקופת המנדט וראשית המדינה. אף כי כדרכן של תדמיות אין הן מציגות את מלוא התמונה, וסיפורה של כל אחת מן הערים הוא הרבה יותר מורכב ורב-פנים, לתדמיתה האדומה של חיפה הייתה ככל הנראה אחיזה במציאות. 'ככל הנראה, משום שבעוד שעל העיר העברית הראשונה ועל יהודי ירושלים בתקופת המנדט ולפניה כבר נכתב רבות, תולדות הקהילה היהודית בחיפה במחצית הראשונה של המאה העשרים הן עדיין עלומות ברובן.¹

ספרו של דוד דה פריס הוא צעד במיליון של חסר זה. על סמך תיעוד רב ומגוון הוא משחזר טפח מההיסטוריה של עיר הפועלים. זהו סיפורה של מועצת פועלי חיפה (מפ"ח), שבתוך עשר שנים (1921-1931) נעשתה מארגון רופף שהוקם בידי כ-300 פועלים למרכז העצבים של הקהילה היהודית בעיר; ארגון שמספר חבריו גדל פי עשרים בזמן שמספר התושבים היהודים של העיר גדל רק פי חמישה. היותם של פועלי חיפה גורם רבי-השפעה בפוליטיקה העירונית של עירם, בתנועת העבודה הארץ-ישראלית

וביישוב היהודי כולו מעניקה לדיון בהם חשיבות החורגת מן המעקב אחר התפתחותה של קהילה מקומית.

אופיו זה של מושא המחקר וכישוריו המחקריים של דה פריס חברו ליצירת שילוב מוצלח והיוון חוזר בין טיפול פרטני במישור הלוקלי למשמעויות כלליות במישור הכלל-ארצי ואף האוניוורסלי. כשם שלצורך חשיפת שורשיה של חיפה האדומה נעזר המתבר במחקרים קיימים על תולדות היישוב ותנועת הפועלים בארץ ובעולם, כך העובדות, הניתוחים והבונגויות (insights) שהוא מציג ומציע לגבי חיפה כוחם יפה להכרת תולדות היישוב ולהבנת דרכי הפעולה וההתארגנות של פועלים ושל קבוצות חברתיות אחרות במקומות ובזמנים אחרים.

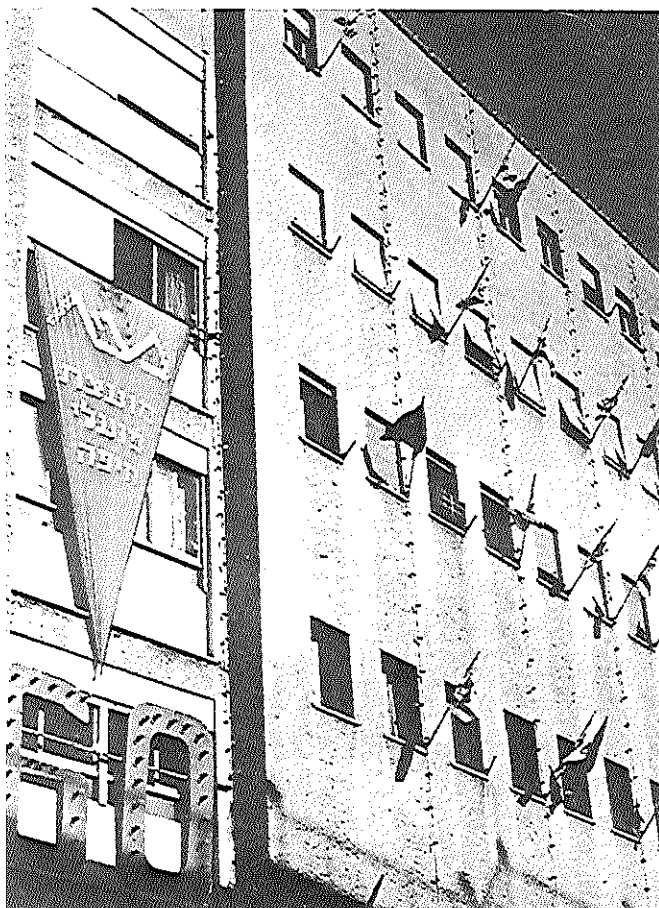
כותרת הספר מעידה שהוא נע בין שני הקטבים שהציבו שניים ממניחי היסוד לחקר תנועת הפועלים היהודית בארץ-ישראל: קוטב האידיאולוגיה על פי משנתו של יוסף גורני² וקוטב הבירוקרטיה על פי האסכולה של יונתן שפירא.³ המסגרת הכרונולוגית של הספר (שנות העשרים) והטריטוריאלי-סקטוריאלי (חיפה, פועלים עירוניים) מציבה אותו כחוליה מקדימה בזמן ומשלימה מבחינת הנושא לספרה של אניטה שפירא על המאבק לעבודה עברית במושבות בשנות השלושים.⁴ הבחירה בפועלי העיר 'עושה צדק' עם ציבור שעל אף עדיפותו המספרית עמד תמיד על שלב נמוך יותר של סולם האתוס היישובי, שבראשו ניצבו בבטחה וללא עוררין אנשי ההתיישבות העובדת וההיסטוריוגרפיה נהגה להיטיב עמם ולקפח את עמיתיהם העירוניים.

2 י' גורני, אהדות העבודה 1919-1930: היסודות הרעיוניים והשיטה המדינית, תל-אביב תשל"ג.

3 י' שפירא, אהדות העבודה ההיסטורית: עצמתו של ארגון פוליטי, תל-אביב 1975.

4 א' שפירא, המאבק הנכבד: עבודה עברית, 1929-1939, תל-אביב תשל"א.

1 קובץ מאמרים מדעי-פופולרי ראו: מ' נאור וי' בן-ארצי (עורכים), חיפה בהתפתחותה 1918-1948 (עידן, 12), ירושלים תש"ן; וכן: י' בן-ארצי (עורך), חיפה: היסטוריה מקומית, חיפה תשנ"ח.

בית מועצת פועלי
חיפה

היו שותפים של ממש למאבק המעמדי, מדויק יותר לומר שהם היו יריבים שהתגוששו בתוך אותה זירה גם אם הפועל היהודי לא ראה בפועל הערבי יריב שיש להיאבק בו ישירות, אלא מי שעלול להבל בהצלחת המאבק על מקום עבודה ועל תנאי העבודה בעצם נוכחותו וביכולתו להסתפק במועט.

המסקנה היא שמבחינתו של הפועל היהודי המאבק לעבודה עברית לא היה מצוות ציונים מלומדה אלא הכרה הנובע מאינטרס קיומי. שיתוף הפעולה בין שני העמים על בסיס של זהות אינטרסים מעמדית היה מועט ביותר, ומלכתחילה

המחבר הסתייע גם בפרספקטיבות חדשות, יחסית, שהוצגו בספריהם של גרשון שפיר ומיכאל שלון (שעדיין לא ראו אור בעברית),⁵ וחידושיהן העיקריים הם:

[1] הסטת הדיון בהתפתחותה ההיסטורית של תנועת העבודה מהמישור הרעיוני, האידיאולוגי והפוליטי למישור החומרי; והצבת שוק העבודה, מבנהו המפולה והתנסויות הפועלים בו במרכז הדיון אודות האוריינטציה הלאומית-סוציאליסטית של התנועה, וכמפתח להבנת מאפייני המיסוד של ההסתדרות ומפא"י ככוחות הגמוניים בארץ-ישראל במחצית הראשונה של המאה העשרים. [... ו-2] התפקיד המכריע שהוענק בהתנסויות חומריות אלה למתחים בין ערביי הארץ לבין העולים היהודים; והעברת מרכז הכובד של הדיון בהתפתחותה של תנועת העבודה מעולמו הפנימי של היישוב היהודי להקשר הרחב של הסכסוך הלאומי היהודי-ערבי (עמ' 8).

הפרספקטיבה הראשונה היא אבן השתייה של הספר הנדון כאן, ולזכותה יש לזקוף לא מעט מן האיכויות שלו, מחידושו ומתרומתו הסגולית למחקר. באשר לפרספקטיבה השנייה, התחושה היא שהדברים עדיין אינם די בשלים, והמחבר מודע לכך. מורגשת התחבטותו בין הרצון לספר סיפור רבי-צדדי, על-לאומי – ואין מתאימה יותר למשימה זו מחיפה, עיר פועלים מעורבת שרוב תושביה ערבים – לבין אי-היכולת לעשות זאת מסיבות של העדר הומר ארכיוני וספרות משנית על פועלים ערבים בחיפה בשנות העשרים' (עמ' 9). הפועל הערבי נשאר בתפקיד 'האחר' החיצוני לא רק במישור הלאומי, המובן מאליו, אלא גם במישור המעמדי. לא זו בלבד שהוא הפועל היהודי לא

5 G. Shafir, *Land, Labour and the Origins of the Israeli-Palestinian Conflict, 1882-1914*. Cambridge 1989; M. Shalev, *Labour and the Political Economy in Israel*, Oxford 1992

לא היה לכך סיכוי, מסיבות שניתן להגדירן אובייקטיביות: 'לאומיות פועלים לא היתה רק תוצר של פעילות לאומית או התפתחויות פוליטיות כלליות, והניעה לא רק אידאולוגיה לאומית קוהרנטית והדרכה מנהיגותית מודעת; היא הייתה גם ביטוי למציאויות סוציו-כלכליות' (עמ' 187-188).

גישה כמעט־דטרמיניסטית זו אינה עומדת בסתירה לתזה נוספת המוצגת בספר: הפרימאט הציוני בתנועת הפועלים הארץ־ישראלית. בספר שלפנינו מקבלות שתי הגישות הללו – המקובלות על חוקרים רבים – משנה תוקף בזכות עמדתו הבלתי משוחדת ואמינותו המחקרית של דה פריס. הוא מכיר את שלל הטיעונים והתאוריות של חוקרים מבתי המדרש השונים, מן הציונים ה'ישנים' או ה'שמרנים' ועד האנטי־ציונים ה'חדשים' דרך כל גוני הביניים; והוא נמנע מליישר קו, מלהתפלמס או מלהתנצה עם גישה זו או אחרת ומתעקש ללכת בדרך הישר של בדיקת המקורות והנתונים ושל האזנה קשובה ל'רוח התקופה' כתנאי הכרחי להבנת המתרחש.

היריבים הקשים ביותר של פועלי חיפה לא היו הערבים עמיתיהם למעמד ואף לא בני עמם, יהודים מן המעמד שמנגד, אלא דווקא עצמם ובשרם – פועלים כמותם, שעלו לארץ אחריהם. הקטעים המתארים ומנתחים את המתה המובנה בין ותיקים לחדשים הם מן המרתקים שבספר. ידוע שבהנהגת ההסתדרות שלט הפרימאט הלאומי, ושבניגוד לארגוני פועלים ואיגודים מקצועיים בעולם, העומדים דרך קבע בראש הנאבקים נגד ההגירה, ההסתדרות עמדה דווקא בראש התומכים בעלייה רחבה. ידוע גם שאצל מנהיגים מקומיים ואנשי השורה פעלו האינסטיגנטים המעמדיים ה'טבעיים', ובדומה לאזיהם למעמד בארצות אחרות הם לא ראו בעין

יפה את בואם של מתחרים חדשים על יום עבודתם. הם ידעו שלשכות העבודה המקומיות 'נרתעות מפני הקושי שבעלייה החדשה, המתנגש באינטרסים המקומיים וב'תכליתיות'".⁶ אבא חושי, מגיבורי הספר שלפנינו (הראוי לביוגרפיה בזכות עצמו), התריס במועצת ההסתדרות בשנת 1931: 'לא מספיק לקרוא לעלייה, צריך גם לקלוט אותה. היודעים החברים איך מקבלים אצלנו את העולה היום?'.⁷

והנה מלמד אותנו דה פריס, במפורש, במרומו ובמובלע, שבהיפה, שהייתה שער כניסה ראשי לארץ וקלטה עולים רבים, ואשר פועליה, שהגיעו כמעט עד פת לחם ונאלצו לחלוק עם העולים החדשים את המספר המצומצם של ימי העבודה שקיבלו במשורה מלשכת העבודה, שלט הפרימאט הציוני גם במישור המקומי. עובדה זו מוצגת כמפתח חיוני להבנת תולדות פועלי העיר (היהודים) והתארגנותם. הדבק שליכד אותם והמעיין שממנו שאבו את הכוח להתגבר על קשיי היום־יום של מהגר העובר תהליך מזורז של פרודוקטיוויזציה ופרולטריוזציה היה לאומי יותר מאשר מעמדי. ובעוד שהנאמנות הלאומית הייתה יסוד קבוע ומוצק, הוהות המעמדית הייתה לרובם הוראת שעה ולכלל היותר הוראה לדור אחר. הפרולטריות הייתה אילוץ שנכפה על אנשים אשר מן המעמד הבינוני, הזעיר בורגני, ממקצועות התיווך והמלאכות למיניהם ומן הלמדנות באו ואל מקצועות הצווארון הלבן הלכו, אם לא הם עצמם – לכל המאוחר בניהם. במרכז הספר עומד ציבור שעבר תהליך פרולטריוזציה מואץ וכואב, אבל השתייכותו לפרולטריון הייתה קצרה. היה זה דור המדבר, שהשקיע מאמצים

6 מאיר יערי, פרוטוקול מועצת ההסתדרות הכ"ו, אוקטובר 1931, עמ' 39, אה"ע.

7 שם.

מטבח פועלים
בחיפה, 1923

לתת טעם ומשמעות לחייהם, מעין דרגש לעמוד עליו ולהתבונן אל מעבר לאופק האפור.

המחבר אינו מנסה לייפות את התמונה ואינו מתעלם מן התלות של הפועל בהסתדרות, וברמה המקומית - במועצת הפועלים. זו סיפקה לו מגוון של שירותים - לשכת עבודה, מטבח פועלים, שהיה גם מועדון לקריאת עיתונים, שירותי בריאות (קופת חולים) ומעונות עובדים - והייתה גם האיגוד המקצועי שלו, מכשיר להגנה על זכויותיו ולשיפור תנאי עבודתו. לקשרי התלות האלה ולאופי הטוטלי של החברות בהסתדרות היה כמובן גם פן שלילי, ופעילותה של מועצת הפועלים בתחום תרבות הפנאי הייתה גם אמצעי לפיקוח חברתי. כל אלה מובהרים היטב בספר, ובכל זאת מכריעה כף הזכות, שהרי ללא הכוח המאורגן שסיפקה לו ההסתדרות היה הפרט, הפועל הבודד, הולך לאיבוד.

רבים שבניו לא ילכו בדרך, ובדרך כלל המשימה הזאת צלחה.

שלא כמוריו, שכתבו על האליטות של היישוב ושל תנועת הפועלים, על המאבקים הפוליטיים בצמרת, על הקונפליקטים הבינ-דוריים ועל המאבקים הכוחניים בתוך המנגנון, דה פריס כתב בעיקר היסטוריה חברתית, 'היסטוריה מלמטה' (history from below). בלי להמעיט ממעלותיו הרבות של הספר ומתרומתו בתחומים רבים, עיקר כוחו בעיני הוא בשחזור החוויה של מהגרים המחליפים, מי מתוך בחירה ורצון ומי בלית-בררה ובהכרח, גם ארץ וגם מעמד. נוגע ללב המאבק הראשוני לפת לחם, למקום עבודה, ולאחר זמן-מה גם לשיפור תנאי העבודה. בקונטקסט זה גם פיתוח המוסדות והקמת הארגונים מקבלים ממד אנושי-איש, משום שהם מוצגים כחלק ממאמצייהם של מהגרים קשי יום

ומפקידה (או שמה מפקידה) אותם בידי גופים סקטוריאליים. אז שלט הפרימאט הציוני ברמה והאפיל על האגף הסוציאליסטי שבנוסחת הציונות הסוציאליסטית, ואילו היום דומה שהפרימאט הדתי גובר על הלאומי, והעדויות מטשטשת את השסע המעמדי.

משלושת תפקידיה ההיסטוריים של ההסתדרות - הפוגציה הלאומית, מתן עבודה והיותה איגוד מקצועי - לא נותר לה כיום למלא אלא את תפקיד האיגוד המקצועי, ואף אותו היא עושה בלב ולב. האם תהיה לה עדנה כאשר ישוב הציבור להזדקק להגנתה מול טייקונים מקומיים ואימת הגלובליזציה, ומועצת הפועלים תשוב לימי הזוהר שלה? המבקש להבין את התנאים ההכרחיים, אם כי לא המספיקים, להתפתחות כזאת ימצא עניין נוסף, אקטואלי, בספר על שורשיה של חיפה האדומה.

הבנת שורשיה של חיפה האדומה על רקע התקופה ונסיבותיה מספקת גם מפתח - חלקי, ובדרך השלילה - להסברת הסיבות לקמילתה של ההסתדרות כעשרים-שלושים שנה מאוחר יותר, לאחר הקמת המדינה והשתלטות הממלכתיות. 'כל היסטוריה היא בת'זמנה', וברוח זו רומז דה פריס שאת תכונותיה של תנועת העבודה כמוסד טוטלי וכוללני מוצאים היום בקרב תנועות תיות (עמ' 8). אך כדרך של השוואות הן אינן רק מצביעות על הדומה אלא גם רומזות על השונה. בימי חיפה האדומה הייתה ההסתדרות מעין מדינה בתוך 'מדינה בדרך', ומילאה פונקציות חיוניות בהכרה וולונטרית נטולת ריבונות. היום מתפתחת בישראל 'מדינה בדרך' (למדינת הלכה?) בתוך מדינה ריבונית, כשהמדינה הריבונית מפרקת עצמה לדעת מנכסיה ומתפקידיה הממלכתיים